

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2018

ARAŐTIRMA
Research

Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübey's b. Sadaka

Nadir Karakuş

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Ana Bilim Dalı

nadirkarakus_64@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>

Geliş Tarihi / Received: 25.01.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 27.11.2018

Öz

Haçlılar'ın Yakındoğu'ya geldikleri yıllarda (1098-99), Abbasi ve Fatimi yöneticileri yanında, kudretli Büyük Selçuklu Sultanları ve onların Suriye'deki kolu hüküm sürüyordu. Buna rağmen Haçlılar, Kudüs dâhil önemli bölgeleri ele geçirip, bölgede tutunmayı başarabilmişlerdi. Bunun nedeni ise, Müslümanlar arasında kıskançlık ve saltanat mücadelelerinden kaynaklanan bölünmüşlük idi. Onların bu mücadelelerinde kendilerine zaman zaman Haçlılardan ve bölgedeki diğer unsurlardan aldıkları yardımlar da etkili oluyordu. Buna en önemli örneklerden biri de Dübey's b. Sadaka'nın Haçlılarla yaptıkları kirli ittifaklarıdır. Hille'de bir bedevî şeyhi olan Dübey's, Haçlılar ve Müslümanlar arasında gidip gelen kişiliği ve babasının ölümünden sorumlu tuttuğu Abbasi Halifeliğine düşmanlığı ile bu dönemde önemli rol oynamış bir şahsiyettir. Dübey's, Selçukluların Abbasi halifesi ile olan ilişkileri ve onların Musul politikaları için de önemli bir kişiliktir. Dübey's'in bu makalemizde ele alacağımız hayatı, bu süreci bütün çıplaklığı ile ortaya koyacak önemli olaylar ve hadiseler ile doludur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Haçlılar, Halife, Selçuklular, Kargaşa, Dübey's.

A Bedouin Headman in Hille: Dubeys b. Sadaka

In the years of the Crusaders' coming to the Near East (1098-99), alongside the Abbasid and Fatimids rulers, the mighty Great Seljuk Sultans and their arm in Syria ruled. Nevertheless, the Crusaders managed to seize important regions, including Jerusalem, and to hold on to the region. The reason for this was the split between Muslims and jealousy and sovereignty. In their struggles, they received help from the Crusaders and other elements in the region from time to time. One of the most important examples is Dubeys b. Sadaka's dirty alliance with the Crusaders. Dubeys, a bedridden sheikh in Hille, was a personality who played an important role in this period due to his hostility to the Abbasid Caliphate that he held responsible for his personality and the death of his father between the Crusaders and Muslims. Dubeys is an important figure for the relations of the Seljuks with the Abbasid caliph and their Musul policies. The life of Dubeys in this article is full of important events and events that will nakedly reveal this process.

Keywords: Islamic History, Crusaders, Caliphs, Seljuks, Confusion, Dubeys.

Atıf / Cite as

Karakuş, Nadir. "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübey's b. Sadaka". *Marife* 18/2 (2018): 369-386. <https://doi.org/10.33420/marife.383557>.

Giriş

499-501/1106-1108 yıllarında Haçlılar'ın zapt ettikleri Antakya ve komşu arazileri önemli gelişmelere sahne oldu. 497/1104'de Danişmendli Melik Gazi Gümüştegin'in Sivas'ta ölümü¹ üzerine başlayan aile içi kavgalar,² Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'a Malatya üzerindeki emelleri gerçekleştirme fırsatı sundu ve şehri 1 Muharrem 500/2 Eylül 1106'da ele geçirdi. Malatya'nın Anadolu Selçuklularının eline geçmesi, onlara Güneydoğu Anadolu'ya genişleme imkânını vermişti.³ I. Kılıç Arslan bundan sonra gözünü, diğer Türk emîrlerini de itaat altına alarak bölgenin hâkimi olmaya çevirdi.⁴

İlk desteği Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk adına hüküm süren Musul emîri Çökürmüş'ten⁵ gördü ve onun onayı ile Harran'ın kapıları kendisine açıldı. Ancak bu arada yeni gelişmeler oldu ve 2 Rebü'lâhîr 498/22 Aralık 1104'de Berkyaruk öldüğü için,⁶ onunla saltanat mücadelesi içindeki kardeşi Muhammed Tapar, yeni Sultan olarak Musul'a Muharrem 500/Eylül 1106'da Çavlı adında bir başka Türk yöneticiyi atadı.⁷ Bu oldubittiye razı olmayan Çökürmüş, Çavlı'ya karşı çıkarak onunla savaştı ise de, mağlup olarak aldığı bir ok yarası ile öldü. Çökürmüş'ün adamları tarafından Kılıç Arslan Musul'a davet edilerek, şehir kendisine teslim edildi.⁸ Çavlı, hemen pes edecek birisi değildi. Hiç vakit geçirmeden Halep emîri Rıdvan ile ittifak yaparak Kılıç Arslan'a karşı çıktı. Daha az sayıda bir kuvvetle onlarla savaşan Kılıç Arslan yenildi ve kaçarken de büyük ideallerini gerçekleştirilmeden Habur suyunda boğularak öldü.⁹

Bütün bu baş döndürücü gelişmeler, Yakınoğu'da yeni kırılmalara neden oluyor, Haçlılar ve Müslüman emîrler arasında şaşılacak derecede ittifaklar gerçekleştiriliyordu. Diğer yanda ise Irak ve Abbasî halifeliğinde de Selçuklu ailesi içindeki rekabet yanında, Halife Müstersid'in Selçukluların hâkimiyetinden

¹ Abdülkerim Özyayın, "Dânişmendliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 470.

² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1987), 225.

³ Gökknur Gögebakan, "Malatya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 27: 469.

⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 2: 89-90.

⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 9: 54.

⁶ Bk. Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, 225; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârîh, Selçuklu Devleti*, Farsça'dan trc. Erhan Göksu-H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 151; C. L. Klausner, *The Seljuk Vezirate A Study of Civil Administration 1055-1194* (Massachusetts: by.y. 1973), 126, 133; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklulari Tarihi* (Ankara: 1983), 249; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 232; C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Milletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 168; Claude Cahen, "Barkyaruk", *Encyclopedia of Islam* (Leiden: Brill Press, 1971) 1: 1053.

⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 102; Ali Sevim, *Suriye Selçuklulari* (Ankara: Dil ve Tarih Fakültesi Basımevi, 1983), 2: 41.

⁸ Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, 231; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 90-91.

⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, trc. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 40; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* 9: 106; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri Beşer* (Kahire: el-Matbaati'l-Hüseyniyyeti'l-Misriyye, ty.), 2: 222; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, 231.

kurtulma çabaları vardı. Bu kırılğan zemin ilginç karakterleri ve muhteris liderleri de ortaya çıkarıyordu. Dübeyş b. Sadaka da böyle kritik bir zaman diliminde Haçlı Seferleri'nin anlaşılmasına ve Müslümanlar arasındaki rekabet ve ayrılığa ilginç kişiliği ve cevvaliyeti ile katkıda bulunuyordu. Bu makalemiz, Dübeyş'in yaşadıkları olaylar üzerinden Haçlı Seferleri'nin ilk çeyrek asrında (1098-1125) Suriye ve Irak'taki olayları daha iyi anlamamıza vesile olacaktır. Dübeyş özellikle Hille, Musul ve Halep'in bu dönemde yaşadığı olayları tahlil etme hususunda da önem arz etmektedir. Dübeyş'in hayatı, Haçlı Seferleri'ndeki İslâm âleminin parçalanmışlığını ve Haçlılar karşısında başarısızlığını anlama açısından olduğu kadar, Selçuklu ailesi arasındaki iktidar mücadelesinin yıkıcı tahribatının aydınlatılması hususunda da önemli bir dönem olarak araştırılmaya, incelenmeye değer bir konu olarak karşımıza çıkmıştır.

1. Dübeyş b. Sadaka Çavlı İttifakı

Çökürmüş'ün bertaraf edilmesiyle Musul, Çavlı'ya kalmıştı¹⁰ ve o da başına buyruk davranışlarla Sultan Muhammed'i endişeye düşürüyordu. Muhammed Tapar, hiç vakit geçirmeden kendisine bağlı komutanı Mevdûd'u bir ordu ile Musul'a doğru yola çıkardı.¹¹ Mevdûd'a karşı ittifak arayışına giren Çavlı, Haçlılar'a yanaştıysa da Mevdûd'a kapılarını ardına kadar açan Musul'dan kovuldu ve el-Cezîre'ye yerleşti. Bu sırada Urfa'ya yeniden hâkim olan Baudouin de Bourg-Çavlı yakınlaşması Halep emîri Rıdvan'ı endişeye düşürmüştü. Çavlı onun Fırat kenarındaki arazisini tehdit etmekte idi. Gerginleşen Rıdvan-Çavlı ilişkileri sonucu Çavlı, Muharrem 502/Eylül 1108 tarihinde Fırat kenarındaki Bâlis'e¹² saldırdı ve burayı ele geçirip, Rıdvan'ın adamlarını öldürdü. Rıdvan derhal Antakya Prinkepsi Tancred'den¹³ yardım istedi;¹⁴ Çavlı da Baudouin ve Tel-Bâşir lordu Joscelin de Courtenay'ı yanına çağırıldı.¹⁵

Bedevî emîri Dübeyş'i de burada Çavlı'nın yanında görüyoruz. Çavlı'nın beraberinde kendi adamları yanında, Benû Mezyed'den Dübeyş b. Sadaka'nın emrindeki bedevîler de bulunmaktaydı. Urfa'daki hâkimiyet mücadelesinden dolayı araları açık olan Rıdvan'ın Haçlı dostları ve Çavlı'nın yine Haçlı müttefikleri

¹⁰ Azîmî, Tarih, 42; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, trc. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 163.

¹¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 91.

¹² Fırat'ın batısında, Şam ile Halep arasında bir beldedir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Abdülaziz el-Cüdfî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1: 390.

¹³ Tancred Danişmendliler'e esir düşen Antakya Prinkepsi Bohemund'un yeğeni ve Robert Guiscard'ın torunu idi. Bk. H. Hagenmeyer, *Anonymi Gesta Francorum* (Heidelberg: Carl Winters Universitates Buchhandlung, 1890); R. L. Nicholson, *Tancred* (Chicago: y.y. 1940); Anonim, *Haçlı Tarihi*, trc. Ergin Ayan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013); David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, trc. L. Ece Sakar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 16.

¹⁴ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, trc. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2015), 113.

¹⁵ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 164; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, trc. M. A. Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1977), 103.

karşı karşıya idiler.¹⁶ Savaşın başlarında Çavlı Tancred'in adamlarına kahramanca saldırıp, saflarını yardığı bir sırada, Dübeys'in bedevîlerinin gözüne Baudouin'in hazırda tuttuğı atlar ilişti. Atlar onları cezbetmişti ve Dübeys ile bedevîleri savaşı bırakıp atları çalarak, oradan kaçtılar. Onların kaçışı Çavlı'nın adamlarının da savaş meydanını terk etmelerine sebep oldu. Bundan sonra Haçlılar savaş meydanında birbirleri ile baş başa kalmışlardı.¹⁷ Bu olaydan sonra Haçlılar birbirleriyle olan hesaplaşmalarına devam etmişler, bu mücadeleden kuzeydeki topraklarını Baudouin'e terk etmemekte direnen ve onu Antakya Prinkepsliğine haraç ödemeye zorlayan Tancred galip ayrılmıştı.¹⁸ Dübeys ve bedevîleri ise bundan sonra da kritik zamanlarda ve yerlerde bölgedeki unsurların; bunun yanında Selçuklu Sultanları ve Abbasî halifelerinin dahi başını ağrıtmaya, bu dönemde kritik roller üstlenmeye devam edecektir.

2. Dübeys ve Kabilesi

463/ 1071'de doğan Dübeys b. Sadaka,¹⁹ Selçuklular tarafından öldürülen eski Hille emîri Sadaka b. Mezyed'in oğlu idi.²⁰ Hille, Kûfe ve Bağdat arasında Benû Mezyed emîrliğinin yaşadığı büyükçe bir köy idi.²¹ Ailesinin, Benî Esed²² veya Benî Hafâce²³ kabilesinden olduğu söylene de²⁴, Dübeys ve ailesi Mezyedîler'den idi. X. yüzyıldan itibaren Irak'ta bazı Arap kabileleri devlet kurma eğilimine girmişlerdi. Mezyedîler de bu kervana katılmışlar ve Hille ve Orta Irak'ta bir emirlik kurmuşlardı.²⁵ Mezyedîler, aslen Benî Esed'in Nâşire koluna mensup olup Irak'ta Kûfe -Hît arasındaki topraklara yerleşmişlerdi. Büveyhîler, Ali b. Mezyed'e Sûrâ ve civarını himâye görevi vermişlerdi. Bir ara Fatımîler'in destekçisi olan Mezyedîler, daha sonra Büyük Selçuklu Sultanları'na yanaşarak Melikşah'ın emri altına girdiler.

¹⁶ Anonim, *I ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, trc. Vedii İlmen (İstanbul: Yaba Yayınları, 2005), 21-22; Claude Cahen, *Haçlı seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, trc. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 350-51; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, trc. Cumhuriyet Atay (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 44.

¹⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 92-93.

¹⁸ Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, 235; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 164; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 25.

¹⁹ Özeydın Abdülkerim, "Dübeys b. Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 14.

²⁰ İbn Haldun, *el-İber ve Divanü Mübtedei ve'l-Haber fi Tarihi Arab ve'l-Berber*, thk. Halil Şahade (Beyrut: y.y. 1408/1988), 5: 46.

²¹ Yâkût, *Mu'cem*, 2: 338.

²² Adnânîler'e mensup bir Arap Kabilesidir. Kabileye adını veren Esed'in nesebi Esed b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr şeklinde Hz. İbrahim'e kadar uzanmaktadır. Ana yurdu Kuzey Arabistan olan kabile, daha sonra Medine'den Fırat'a kadar uzanan geniş bir alana kadar yayılmıştır. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, nşr. Nâci Hasan (Beyrut: y.y. 1407/1986), 168-188; Hemdânî, *Sifatü Cezîretü'l-Arab*, nşr.: Muhammed b. Ali el-Ekvâ' (Riyâd: by.y., 1397/1977), 190, 257.

²³ Irak tarihinde önemli roller oynamış bedevî bir Arap kabilesidir. Benî Ukayl'ın bir kolu olup, adını Hafâce b. Amr b. Ukayl b. Kâ'b b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekir b. Hevâzin b. Mansur b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân'dan alır. Hafâciler bölgedeki Ukaylîler ve Mezyedîler ile bazan barış bazan da savaş halinde oldular. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Nesep*, 336; Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: by.y., 1408/1988), 5: 155; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâilü'l-Arab* (Beyrut: y.y., 1402/1982), 1: 350 vd.

²⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, Mısır tr., C. V, 256.

²⁵ Bk. et-Tâlib İmâdüddin Halil, "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 19: 90.

Böylece Dicle'nin batısına kadar olan Irak toprakları Rebîulevvel 479/Haziran-Temmuz 1086'da Mezyedîler'in kontrolüne geçmiş oldu.²⁶

Babası Sadaka b. Mezyed 494/1100'de Berkyaruk'a karşı gelmiş ve hutbeyi onun adına değil de, kardeşi Muhammed Tapar adına okutmuş, onun emirlerine boyun eğmemişti.²⁷ Bununla da yetinmeyen Sadaka, 496/1102'de Berkyaruk'un idaresindeki Hîf şehri de ele geçirerek, gerginliği turmandırmıştı.²⁸ Sadaka'nın yükselişi Berkyaruk'un ölümünden sonra da devam etti ve 499/1106'da Basra'yı ele geçirdi.²⁹ Bunu bir yıl sonra Tikrit'in zaptı izledi.³⁰ Recep 501/ Mart 1108'de ilk zamanlar ittifak içindeki Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile savaşmış ve bu savaşta öldürülmüştü.³¹

Sadaka, son derece cömert ve iffetli bir kimse idi. Tek eşi olan ve eşinin üstüne asla evlenmemiş bir lider idi.³² Muhammed Tapar onun gittikçe artan gücünden endişe ettiği kadar onun Batınî eğilimler içinde olmasından ve düşmanlarını himaye etmesinden de endişe duyuyordu.³³ Muhammed Tapar ve Sadaka savaşmadan önce Dübey's, babasına Sultan'a hediyeler sunarak onunla anlaşmasını önermiş, ama babası ordu komutanı Saîd b. Humejd'e kulak verip savaşmayı tercih etmişti.³⁴ Babası ile bu savaşa katılan Dübey's de esir edilmiş, Sultan tarafından Bağdat'a götürülmüş, daha sonra da bağlılık sözü alındıktan sonra serbest bırakılmıştı.³⁵ Sultan onun yeni bir isyana karışacağından endişe etmiş olmalı ki, Şîf olan Benû Mezyed'in³⁶ hüküm sürdüğü Hille'ye dönmesine izin vermemişti.³⁷ Dübey's Şîf olmasına rağmen istikrarsız ve dengesiz kişiliği yüzünden arzularını gerçekleştirememiş, itibarını halk nezdinde kaybetmişti.³⁸ Bu yüzden olsa gerek Dübey's'i daha çok sünîilerin ve Haçlıların yanında göreceğiz.

3. Dübey's'in Selçuklular ve Abbasî Halifesi ile İlgili Faaliyetleri

511/1117' de Muhammed Tapar ölmüştü³⁹ ve ailenin en yaşlı üyesi sıfatıyla Sencer Büyük Sultan olmuştu.⁴⁰ Abbasî Halifesi Müstersîd-Billâh Recep 512/Kasım

²⁶ Özeydî Abdülkerim, "Mezyedîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 19: 550.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 34.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 64.

²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 90.

³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 113; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 221.

³¹ Azîmî, *Tarih*, 43; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 113; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 223.

³² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yan*, thk. Muhammed Berekât vdğ. (Dımaşk: y.y. 1434/2013), 20: 25.

³³ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 223.

³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 114; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zaman*, 20: 26.

³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 118.

³⁶ İbrahim Sarmış, "Haysa Beysa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 79; Özeydî Abdülkerim, "Mezyedîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 19: 551.

³⁷ Abdülkerim Özeydî, "Dübey's b. Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 14.

³⁸ Şankatî, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Şîf Sünî İlişkileri*, trc. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 142.

³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 167.

1118'de el-Müstahzir'in ölümünden sonra hilâfete geçince⁴¹ Dübey's'e cübbe fereciye, amâme (sarık), taç, kılıç ve at göndererek⁴² biat etmesini ve kendisine sığınan kardeşi Emîr Ebu'l-Hasan'ı teslim etmesini istemişti. Fakat Dübey's biat etmeyi kabul etmesine rağmen kendisine sığınan birini teslim etmektense ölmeyi tercih edeceğini söyleyerek bu isteği reddetti.⁴³ Daha önce Fatımî Halifesi Kâim-Biemrillah (934-946)⁴⁴ da Dübey's'in atalarından Hille emîri Dübey's b. Ali b. Mezyed el-Esedî'ye gümüş eyerli bir at hediye etmiş, fakat Dübey's, Ahvaz hâkimi Hezâresb'e altın eyerli at verildiğini söyleyerek bu hediyeyi reddetmişti. Yapılan nezaketsizlik ağrına giden Halife de, Dübey's'e İmam Şafî'nin "Hiç kimseye lâyık olduğundan fazlasını vermem" sözünü hatırlatarak cevap vermişti.⁴⁵

Yaşanan bu gerginliklerden sonra yeni gelişmeler Müsterşid ile Dübey's arasındaki soğukluğu ortadan kaldırdı. Dübey's'in yanından ayrılarak Vâsıt'a giden Halife'nin kardeşi Ebu'l-Hasan, burada etrafına pek çok taraftar toplayarak güçlenmişti. Müsterşid, kardeşinin bu kadar kuvvetlenmesinden endişe duyarak, Dübey's'e müracaat etmiş ve Ebu'l-Hasan daha fazla büyümeden onu durdurmasını istemişti. Halife'nin isteğine olumlu cevap veren Dübey's, bir ordu hazırlayarak Ebu'l-Hasan'ın üzerine sevk etti ve Vâsıt'tan ayrılıp yollarını şaşırان Ebu'l-Hasan ve adamlarını Vâsıt'ın yukarısındaki es-Silh⁴⁶ yakınlarında mağlup ederek, mallarını yağmaladı, adamlarını dağıttı. Çok az adamı ile susuz ve çaresiz kalan Ebu'l-Hasan, susuzluktan ölmek üzere iken Dübey's tarafından bulundu ve Halife'nin kendisine kardeşi karşılığında 20.000 dinar vermesi üzerine onu Bağdat'a götürdü. Ebu'l-Hasan Halife'den özür dileyip kendisini affettirirken, Dübey's de Halife'nin teveccühüne nâil olmayı başarmıştı.⁴⁷ Bu yıl sel ve açlık felâketinin yaşandığı bir yıl olarak da hatırlanacaktı.⁴⁸

Dübey's, 512/1119'da Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'dan kendisini Hille'ye⁴⁹ ve babasının hüküm sürdüğü diğer yerlere vali olarak atamasını istemiş, onun da rızası ile bu emeline ulaşmıştı.⁵⁰ Aşırı hırslı, ikiyüzlü ve desiseci bir karakter olarak karşımıza çıkan Dübey's b. Sadaka el-Esedî, Cemâziyelevvel 512/Ağustos 1118'de Aksungur el-Porsukî ile karşı karşıya geldi. Aksungur, Hille üzerine yürüyünce,

→

⁴⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, 5: 213; C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, trc. E. Merçil- M. İpşirli (İstanbul: 1980), 149.

⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 173.

⁴² İbn Tağrıberdî, 5: 213; Özeydin Abdülkerim, "Dübey's b. Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10: 14.

⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 174.

⁴⁴ Bk. H. Halm, *The Empire of the Mahdi the Rise of the Fatimids*, trc. M. Bonner (Leiden: y.y., 1994), ss. 275-309; Ferhat ed-Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*, trc. Hammâdî es-Sâlihî (Beyrut: y.y., 1994), 195-197; Abdülaziz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-Asri'l-İslâmî* (İskenderiye: y.y., ty.), ss. 539-543.

⁴⁵ Mehmet Şeker, "Hil'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1998), 18: 24.

⁴⁶ Yâkût, *Mu'cem*, 3: 478.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 175.

⁴⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, 5: 213.

⁴⁹ Mansur b. Mezyed el-Esedî tarafından Fırat'ın batısında 490/1097 tarihinde kurulmuş bir şehirdir. Oldukça kalabalık, çarşıları çok, devamlı alışveriş yapılan ve büyük, güzel camisi olan bir şehirdir. Bk. İbn Havkal, *X. Asır'da İslâm Coğrafyası*, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul: 2014), 202.

⁵⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Abdülvahhab Fetih (Kahire: 1413/1992), 12: 196.

Dübeyş de pek çok para harcıyarak Kürt ve Araplardan bir ordu hazırladı. Bu sırada Melik Mesut ile onun atabeği Cüyüş Beg, Trablus hâkimi Ebû Ali b. Ammâr ve diğer emîrlerle birlikte bölgeye hareket etmişlerdi. Onların gelişiyile korkuya kapılan Aksungur, Bağdat yakınlarında onlara karşı çıktı. Bu ordu Aksungur'a elçi göndererek Dübeyş'e karşı kendisine yardıma geldiklerini söyleyince arada sulh oldu. Bağdat'a doğru gelen Emîr İmâdüddin Mengübars, Aksungur'un kendisine karşı çıkması ile Dübeyş'e katılarak, onunla güç birliği etti. Halife'nin araya girmesi ile yatışan olaylar, daha sonra Mengübars'ın Bağdat şahneliğine getirilip, Dübeyş'e de babasının Derb-i Firuz'daki evinin hakkının verilmesi ile yatıştırıldı.⁵¹ Mengübars, Bağdat'ta halka zulmedince Sultan Mahmud ile karşı karşıya gelmiş ve ona 513/1120 senesinde Sâve'de yenilerek, Horasan yolunda bazı yerleri yağmalamıştı. Bağdat'a girmek isteyince de Dübeyş tarafından engellenmiş, daha sonra da Sultan Mahmud tarafından öldürülmüştü.⁵²

1120 yılı Dübeyş'in Selçuklular ve Halife ile arasının iyi olduğu bir sene idi. Hac farızası geciktiği için halk sabırsızlanarak Halife'den yardım istemiş, o da bu iş için Dübeyş'i görevlendirmişti. Dübeyş de 12 Zilkade 513/14 Şubat 1120 'de hacılarla Bağdat'tan yola çıkarak Kûfe'ye varmıştı. Yine Dübeyş, hacılara yaptığı bu refakat esnasında 513/1120'de Kûfe kadısı Ebû Cafer es-Sakafî vasıtası ile⁵³ Mardin Artuklu emîri İlgazi'nin kızını istemiş ve bu arzusuna erişmişti. İlgazi'nin kızı Hille'ye gelin gitmişti.⁵⁴

514/1121'de Dübeyş iktidar ve güç hırsı ile yeniden harekete geçti. Sultan Mesud'un atabeği Cüyüş Beg'i Mesud adına tahtı ele geçirmeye teşvik ederek, bu karışıklıktan faydalanıp konumunu güçlendirmek istiyordu. Ayrıca Cüyüş Beg'den Sultan Mahmud taraftarı olduğu suçlaması ile kendisine rakip gördüğü Aksungur'u tevkif etmesini isteyerek ona değerli hediyeler gönderiyordu.⁵⁵ Durumdan haberdar olan Aksungur çareyi Sultan Mahmud'a sığınmakta buldu. Olumsuz gelişmeler iki kardeşi savaş noktasına getirdi ve 15 Rebûlevvel 514/14 Haziran 1120'de iki ordu karşı karşıya geldi. Aksungur'un komuta ettiği ordu Mesud'un kuvvetlerini yenince, Mesud saklandı ve kardeşi Mahmud'dan emân diledi. Ardından da bir adamının teşviki ile Musul'a gitmeye ve Dübeyş'in de desteği ile yeniden saltanatını kurmaya karar verdi. Ancak Aksungur'un kendisine yetişmesi ile kardeşi Mahmud'a götürülünce teşebbüsü gerçekleşmedi. Mesud'u Akabe'de bekleyen atabeği Cüyüş Beg de ondan ümidi kesince, çareyi Sultan Mahmud'a itaat arz etmekte buldu. Mahmud onu affederek emân verdi. Sultan Mahmud'a itaat arz etmeyen bir tek Dübeyş kalmıştı ve Irak bölgesini tahrip ederek, bölgeyi talan etti. Üstelik Sultan Mahmud'un gönderdiği elçiye de iltifat etmedi.⁵⁶

Aynı yıl Dübeyş'i asî olarak Bağdat'ta görüyoruz. Adamları ile Bağdat çevresindeki yerleri yağmalamış ve Halife'nin sarayının karşısına çadırını

⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 176-77.

⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 187.

⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 189-90.

⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fi Tarîhi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1417/1996, 1: 277.

⁵⁵ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 232.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 191-92.

kurmuştu. Babasının kesik başının hesabını sorarak, Halife Müstersid'i tehdit etti. Onun bu tavrından çekinen Halife, kendisinin arasının bozuk olduğu Sultan Mahmud ile arasını düzelterek vaat etti. Sultan Bağdat'a gelince, ona emân vermesine rağmen Dübey's yine çevreye zarar vermekten kendini alamadı. Bu yıl kardeşi Mesud'u Hemedan'da yenilgiye uğratan Sultan Mahmud⁵⁷ ona karşı ordusuyla harekete geçince de Dübey's kaçtı.⁵⁸ Dara düşen Dübey's, İlgazi'nin yanına sığınmaktan başka bir çare bulamadı. Halife ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, onu İlgazi'den istedilerse de sonuç alamadılar.⁵⁹ Onun yanında bir yıl kalarak, daha sonra Halife'ye ve Sultan'a haber gönderip onlardan özür diledi. Ancak özü kabul edilmediği gibi üzerine de bir ordu sevk edildi. Dübey's, Hille'de kuşatılmasına rağmen gerekli önlemleri aldığı için ele geçirilemedi.⁶⁰ Dübey's, kardeşi Mansur'u Sultan Mahmud'a rehin göndererek anlaşma sağlayabilmişti.⁶¹ Ayrıca Halife de Dübey's'i yalnızlaştırmaya çalışıyor, Haçlılar karşısında kazandığı başarılarından dolayı İlgazi'ye teşekkür ederek, ondan Dübey's'i yanından uzaklaştırmasını istiyordu.⁶²

515/1121 tarihinde Gürcüler, Doğu Kafkasya'daki Durûb'da ortaya çıkmışlar ve Arrân meliki Tuğrul'un topraklarına girmişlerdi. Melik Tuğrul da Halep emîri Artuklu Necmeddin İlgazî'den, Türkmenlerden ve Dübey's'ten yardım istemişti.⁶³ Teklifin kabul edilmesi ile yola çıkan birleşik ordu, Durûb'da Gürcüler'i bastırarak yendi, pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Daha sonra da Tiflis'e girerek, burayı da itaat altına aldılar.⁶⁴ Diğer kaynaklarda ise farklı ve daha ağır basan bir rivayet verilir ve Gürcü ordusu içindeki Kıpçaklar'ın saldırısı ile Müslümanların bozguna uğradığı ve daha sonra da Gürcüler'in Tiflis'i ele geçirdikleri bilgisi verilir.⁶⁵ Gürcüler ancak iki yıl sonra 517/1123'te Sultan Mahmud tarafından mağlup edilebilmişlerdi.⁶⁶

4. Dübey's'in Yeniden Haçlılar'a Katılması

515/1121'de Dübey's'in rekabet içinde olduğu Aksungur, Haçlılarla mücadele etmesi için Musul'a vali olarak gönderildi.⁶⁷ Onun Musul'a gelmesinden rahatsız olan Dübey's b. Sadaka ve Aksungur el-Porsukî 516/1122'de savaşmışlar ve Aksungur Dübey's'e yenilmişti.⁶⁸ Bu arada kardeşinin ve oğlunun esir edilerek

⁵⁷ Azîmî, *Tarih*, 52.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 193.

⁵⁹ Mehmet Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2010), 200.

⁶⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 200.

⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 193; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 232.

⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 194.

⁶³ Sibt İbnü'l-Acemî, *Künûzü'z-Zeheb*, 1: 202.

⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, trc. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 85.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 194; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 278.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 224; İbn Haldun, *Tarih*, 5: 61.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 207.

⁶⁸ Azîmî, *Tarih*, 53'de Aksungur'un galip geldiği söylenir; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 214; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,

zincire vurulması da onu durduramamıştı.⁶⁹ Saçını kesip, siyahlar giyinen Dübeyş, çevreyi yağmalayarak zarar vermeye devam etmişti. Bunun üzerine Halife Müsterşid de Aksungur ile birlik oldular ve Dübeyş b. Sadaka ile 517/1123 yılında ikinci kez savaştılar. Bu savaşta Kâsimuddevle Aksungur'un (ö.487/1094) oğlu İmâdüddîn Zengî⁷⁰ büyük yararlılıklar göstermiş ve Halife'nin yer aldığı sağ cenahı bozan Dübeyş'in komutanı ve dayısı⁷¹ Anter b. Ebu'l-Asker'i ve diğer önemli adamlarını esir almıştı.⁷² Esir alınanlar arasında Dübeyş'in eşleri ve cariyeleri de vardı.⁷³ Dübeyş'in adamlarının bir kısmı da kendilerini suya atarak boğulmuşlardı. Dübeyş, bu karışıklık ve bozgun arasında kurtularak kaçmış ve Basra civarını yağmalamıştı. Aksungur'un kendisini yakalamasından korktuğu için de çöle gitmiş ve daha sonra da Haçlılara katılmıştı.⁷⁴ Dübeyş, Haçlılar'ı Halep'i ele geçirmeye teşvik edip, onlarla birlikte Halep'i muhasara etmelerine rağmen bunu başaramamışlardı.⁷⁵ Onlarla bir müddet halka zarar verdikten sonra da Sultan Mahmud'un kardeşi Melik Tuğrul'a katılmıştı.⁷⁶ Haçlılar'ın Halep civarındaki yaptıkları bu faaliyetler Esârib kalesinin onların eline geçmesini sağlamıştı.⁷⁷ Bu hareketli ve zor hayatına rağmen⁷⁸ Dübeyş boş durmuyordu. Bağdat'taki Alevîler'in temsilcisi Ali b. Eflah'ı yanına alarak ondan bilgiler elde ediyordu. Fakat Ali'nin casusluğu anlaşılınca 517/1123'te görevden atılarak evi yıkılmış, görev bir başkasına tevdi edilmişti.⁷⁹

22 Cemaziyelevvel 518/7 Temmuz 1124'te Haçlılar'ın bir türlü ele geçiremedikleri Sûr şehri, Venedikliler'in de yardımı ile zapt edilmişti.⁸⁰ Fakat Kudüs Kralı II. Baudouin bu sırada Artuklu Timurtaş b. İlgazi'nin elinde Harran'da esir idi.⁸¹ Kral Safer 517/Nisan 1123'te esir edilmişti.⁸² Ondan yüklü bir kurtuluş akçesi ele geçirmeye çalışan Timurtaş, elçi olarak Şeyzer emirini Frenklerle

→

1418/1997), 1: 113 ve Stanley Lane-Pool, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem* (Londra: y.y., 1898), 37-38'de ise tarih olarak Muharrem 517/Mart 1123 gösterilir.

⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 214.

⁷⁰ Bk. İbn Vâsıl, *Müferrüçü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl ve diğerleri (Kahire: el-Matbaatu'l-Emriyye, 1377/1957), 1: 19; Coşkun Alptekin, "Aksungur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1989), 2: 296.

⁷¹ Azîmî, *Tarih*, 55.

⁷² Azîmî, *Tarih*, 55'de Anter'i esir edenin Müsterşid olduğu belirtilir; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, 1: 113; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihî'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: y.y., 1412/1992), 17: 217.

⁷³ İlgazi'nin kızı olan Dübeyş'in diğer karısı Meşhed'de bırakıldığı için esir düşmekten kurtulmuştu. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 220; Şihâbüddin en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423), 23: 266.

⁷⁴ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 236.

⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 221; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 23: 267.

⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 205; İbn Haldun, *Tarih*, 5: 63.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 221.

⁷⁸ 516/1122'de kayınpederi ve zor zamanlarında yanına sığındığı Artuklu İlgazi, Meyyafarikîn'de ölmüştü. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 217.

⁷⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 208.

⁸⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, 5: 228; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, trc. Enver Ziya Karal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 157; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 140.

⁸¹ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 291.

⁸² Heyd, *Ticaret Tarihi*, 155.

müzakere için görevlendirdi.⁸³ Kraliçe Morphia kocasını kurtarmak için tüm fedakârlığa hazırды. Kral için 80.000 dinar fidye ödenecek, Esârib, Zerdana, Azâz, Kefertâb ve Cisir şehirleri Halep'e ait olacaktı. Anlaşma şartlarından birisi de oldukça ilginç idi. Kral serbest kalması karşılığında el-Cezîre'de yerleşmiş bulunan Dübeyş b. Sadaka'nın yakalanması hususunda Timurtaş'a yardım edecekti.⁸⁴

Ancak Baudouin serbest kaldıktan sonra anlaşma maddelerine uymadı. Önce Antakya Patriğinin devlet arazilerinin başkalarına devredilmeyeceğine dair emrine karşı gelemeyeceğini söyledi, daha sonra da Dübeyş'in ele geçirilmesi hususundaki yardım sözünü yerine getirmede.⁸⁵ Üstelik bir de Halep'e karşı beraber hareket etme amacıyla Dübeyş'in elçisini kabul etti. Dübeyş Halep halkının Şîî eğilimli olduklarını ve kendisini dinleyecekleri söyleyerek Haçlılar'ı buna cesaretlendiriyor, karşılığında da onlara itaat etme şartı ile şehrin idarecisi olmayı talep ediyordu.⁸⁶ İki taraf arasında varılan anlaşma gereği 26 Şaban 518/8 Ekim 1124'te Dübeyş'in bedevîleri, Antakya ve Urfa Haçlıları ile birleşerek Halep surları önünde buluştular.⁸⁷ Onlara Artuklular'ın hapisanesinden kurtulan ve Halep üzerinde hak iddia eden Selçuklu ailesinden Sultânşah da katıldı.⁸⁸

Aile içi karışıklıklarla ilgilenen Timurtaş, Mardin'de kalmayı tercih ederek, Halep'i kendi kaderi ile baş başa bıraktı.⁸⁹ Halepliler kendisinden yardım istemesine rağmen şehrin hâkimi Artuklu Timurtaş'ın, Mardin'de kendisini eğlenceye verdiği ve onların yardımına gelmediği anlatılır.⁹⁰ Şehir ileri gelenleri Timurtaş'tan ümidi kesince Musul emîri Aksungur el-Porsukî'den yardım istediler.⁹¹ Hasta olmasına rağmen ordusunun başında Halep'e doğru yola çıkan Aksungur, Humus emîri Kırhan ile Dimaşk emîri Tuğtegin'den de yardım istedi. Onların katılımı ile güçlü bir ordu çıktı ve Haçlılar ile Dübeyş'in ittifakı çözüldü. Dübeyş b. Sadaka, ordusu ile doğuya doğru uzaklaşırken, Haçlılar da Esârib kalesine çekildiler.⁹² Halep'te Haçlılara karşı direnişin sembol isimlerinden Şîî kadı İbn Haşşâb, Haçlılarla ittifak kurduğu için Dübeyş b. Sadaka'yı lânetlemişti.⁹³

5. Dübeyş Yeniden Bağdat'ta

518/1124'de⁹⁴ Hille hâkimi Dübeyş b. Sadaka ve Kral Baudouin'in Halep muhasarasına engel olup⁹⁵ şehri ele geçiren Aksungur,⁹⁶ daha sonra 519/1125'te

⁸³ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:291.

⁸⁴ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 291; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 141.

⁸⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 142.

⁸⁶ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 230.

⁸⁷ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 292.

⁸⁸ Sibt İbnu'l-Acemî, *Künûzü'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, Dâru'l-Kalem, Halep 1417, C. I, 195; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 237; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 142.

⁸⁹ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 292; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 237.

⁹⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr* (Kahire: y.y., 1985), 251.

⁹¹ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 294.

⁹² İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1. 295; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 230; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 142.

⁹³ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan (İstanbul: y.y. 1999), 30-31.

⁹⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 205'de tarih olarak 516/1122 yılını verir.

Kefertâb'ı⁹⁷ fethetti.⁹⁸ Fakat Aksungur, Azâz muhasarasında ağır bir yenilgiye uğradı.⁹⁹ Bundan sonra Dübeyş Melik Tuğrul'a yanaşmış ve onunla şehri ele geçirmek üzere bu kez Bağdat'a ilerlemişlerdi.¹⁰⁰ Bunun üzerine Halife de onlara ordusu ile karşı çıkmıştı. Dübeyş ve Tuğrul sabahı beklemek üzere Halife'nin ordusunun karşısında durdular. Niyetlerinde gece karanlığından istifade edip Bağdat'ı yağmalamak vardı. Ancak gece aniden bastıran yağmura ilâve olarak Tuğrul'un hastalanması tüm planlarını suya düşürdü. Toplulukları dağılan Dübeyş ve Tuğrul, Sultan Sencer'e sığınarak Halife ve Mahmud'a karşı ondan emân istediler. Dübeyş'i iyi tanıyan Sencer, bu talebi geri çevirdiği gibi onu da hapsetti.¹⁰¹

520/1126 yılı sonlarında Abbasî Halifesi el-Müsterşid, Selçuklu Sultanı Mahmud ile güç mücadelesine girmişti.¹⁰² Bağdat'taki hâkimiyetinin zayıflamasına tahammülü olmayan Mahmud, halifeye karşı İmâdüddin Zengî'yi gönderdi. Halife'yi Vâsıt şehri yakınlarında mağlup ederek itaate zorlayan Zengî,¹⁰³ takındığı ölçülü tavır ve mütevazı davranışı ile Halife el-Müsterşid'in dahi beğenisini kazanmıştı. Bu sırada Musul emîri Aksungur el-Porsukî Haşhaşiler tarafından öldürülmüştü¹⁰⁴ ve Musul'a bir yönetici aranıyordu. Sultan Mahmud, Musul için

→

⁹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 230; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu, 1118-1146* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 57-62.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 229-230; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 205; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2: 238; Ömerî, *Mesâlik*, 251.

⁹⁷ Humus eyaletine bağlı bir şehirdir. Bk. Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, trc. D. Ahsen Batur (İstanbul: 2015), 167; İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Leiden: Brill Press, 1889), 75.

⁹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 233; Ömerî, *Mesâlik*, 252; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, trc. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey (New York: Colombia Universty Press, 1943), 2: 24; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu, 1118-1146*, 63.

⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 234; Ömerî, *Mesâlik*, 252; William of Tyre, *A History of Deeds*, 2: 24; Coşkun Altpekin, "Aksungur el-Porsukî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 297.

¹⁰⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, 5: 229.

¹⁰¹ Azîmî, *Tarih*, 60'da tam tersi bir bilgi verilir. Buna göre Tuğrul ve Dübeyş Hille'de iken Müsterşid onlara saldırmış, ama yağmur yüzünden savaş olmamıştı. Dübeyş de sığındığı Sencer'den hüsnü kabul görmüş ve onun tarafından Hille'ye vali olarak atanmıştı; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 210.

¹⁰² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 237-38; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 212.

¹⁰³ David Nicolle, *İkinci Haçlı Seferi*, 1148, trc. L. Ece Sakar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 10.

¹⁰⁴ Musul Emîri Seyfeddin Aksungur el-Porsukî, 8 Zilkade 520/25 Kasım 1126'da¹⁰⁴ Musul'a geldiği gün Câmi-i Atık'te maksuresinde derviş kıyafetine bürünmüş Bâtuniler tarafından şehit edildi. Rüyasında köpekler tarafından öldürüldüğünü görmesine rağmen, adamlarının tüm uyarılarına rağmen Cuma namazını kaçırmak istemediği için camiye gitmiş ve rüyada gördüğü gibi şehit edilmişti. Cömert, adil, güzel ahlâklı, yoksullara bolca sadaka veren ve dindar emirin ölümüyle yerine oğlu İzzettin Mesut geçmişti. Hille emiri Dübeyş b. Sadaka ve Kral Boudouin'in birlikte yaptıkları ittifak sonucu Halep'in elden çıkmasına mani olan Aksungur'un onlar tarafından yönlendirilerek öldürüldüğü düşünülebilir. Onun ölümünde Batınî reisi Behram'ın parmağının olduğu da söylenir. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 236; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep fi Tarihi Halep*, thk. Süheyl Zekkar (yy.: Daru'l-Fikr, ty.), 4: 1969; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 210; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: y.y., 1900-1904), 1: 242; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari Beşer* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısriyye, ty.), 2: 238; İbn Vâsıl, *Müferricu'l-Kurub fi Ahbari Beni Eyyüb* (Kahire: y.y., 1377/1957), 1: 31; Ömerî, *Mesâlik*, 252; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu, 1118-1146*, 75; Farhad Daftary, *İsmâilîler, Tarihleri ve Öğretileri*, trc. Ahmed Fethi (İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2017), 526; Ahmet Ocak, *Selçuklular'ın Dinî Siyaseti* (İstanbul: y.y., 2002), 231; Aydın Usta, *Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları: Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri* (İstanbul: y.y., 2008), 123;

→

Bedevî şeyhi Dübey's'i düşünürken, Halife ile yaptığı bir görüşme sonrası kararını Zengî üzerine yoğunlaştırdı ve İmâdüddin Zengî Sultan'ın küçük oğlu Alparslan'a atabeg tayin edilerek 521/1127'de Musul'a gönderildi.¹⁰⁵

Bu olayın öncesinde Halife, Mahmud ile arasındaki gerginlik sonrası bir dizi önlemler aldıktan sonra temsilcisi Ali b. Tarrâd ez-Zeynebî'yi Sultan Sencer'e göndermiş ve Dübey's'i yanından kovmasını istemişti.¹⁰⁶ Çok ilginçtir ki Sencer'in de Musul valiliği için aklından geçen aday Dübey's'tir. Sencer, 522/1128 yılında kendisini ziyaret ederek barış yapan Sultan Mahmud'a Dübey's'i teslim etmiş ve bu hareketi ile de Sencer, Halife ile yakınlaşmak istemişti.¹⁰⁷ Dübey's, serbest kaldıktan sonra Bağdat'a yürümek istemiş, Halife de Mahmud'a Dübey's'e engel olmasını sert bir dille bildirmişti.¹⁰⁸ 523/1129'da Musul emirliği yüzünden Dübey's yine gündemde idi. Dübey's'in Musul'a vali tayin edilmesi için bu kez Sultan Mahmud, Halife'ye ricacı olarak gelmişti.¹⁰⁹ Dübey's de Bağdat'a yürüyüşünü yavaşlatmayı bırakıp şehre halkın protestoları arasında girmişti. Musul'a vali olması karşılığında 100.000 dinar vermeyi vaat ediyordu.¹¹⁰ Musul valiliğinin tehlikede olduğunu gören Zengî de Bağdat'a gelmiş, Sultan Mahmud'a 100.000 dinar ve çeşitli armağanlar vererek bağlılığını arz etmişti. Aynı hediyeleri Dübey's'i herhangi bir göreve atamaması kaydıyla Halife'ye de vereceğini vaat ediyordu. Halife de kendisine hil'at giydirerek onu görevinde bıraktı.¹¹¹ Bu sırada Mahmud, Zengî'ye Musul'u Dübey's'e bırakması konusunda ısrar etmiş, ama Zengî buna yanaşmamıştı.¹¹² Musul valiliği konusunda Dübey's'in isminin sık sık gündeme gelmesi, Halife ile Selçuklu Sultanları arasında başlayan gerginliğin bir yansıması olduğu gibi, Selçuklu ailesinin Irak bölgesindeki güç mücadelelerinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

6. Dübey's'in Yakalanması ve Diğer Gelişmeler

Dübey's b. Sadaka 525/1131'de ele geçirilebildi. Dübey's, bu yıl Haçlılar'a güvenerek Suriye'ye gelmişti. Dımaşk'ın Havrân bölgesindeki Sarhad¹¹³ hâkiminin karısının daveti de bunda etkili olmuştu.¹¹⁴ Sarhad hâkimi ölünce onun dul kalan cariyesi, kaleye sahip olamayacağını anlayınca etkin ve güçlü bir kişiden yardım alma zorunluluğu hissetti. Kendisine Dübey's'ten ve onun aşiretinin gücünden bahsedilince de, ona haber göndererek kendisiyle evlenmek ve kaleyi teslim etmek

→

C. E. Bosworth, "The Iranian World", *The Cambridge History of Iran* (Cambridge: 1986), 4: 122; M. Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: 1984), 130-33.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 242; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, 1: 151; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 213'de bu sıralarda İmâdüddin Zengî'nin Bağdat şahnesi olduğu rivayet edilir; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 149.

¹⁰⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 213.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 248.

¹⁰⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 214.

¹⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2: 327.

¹¹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, 20: 216; İbn Haldun, *Tarih*, 5: 67.

¹¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 249; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 215.

¹¹² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, 20: 215.

¹¹³ Yâkûbî, *Tarih*, 3: 455.

¹¹⁴ Azîmî, *Tarih*, 67; İbn Haldun, *Tarih*, 5: 266.

istediğini bildirdi.¹¹⁵ Sultan Sencer'in kızı ve Sultan Mahmud'un karısı olan Hatun da Dübeyş'in durumuyla ilgilenir ve onu korurdu.¹¹⁶ Dübeyş, çağrıya olumlu cevap verip, Sarhad'a doğru yola çıktı. Yolları ve su kaynaklarını bilen bir rehberi olmadığı için çölde yolunu kaybetti. Çölde bedevîler tarafından yakalanarak Dımaşk emîri Bōri'ye teslim edildi. Bōri de onu Dımaşk kalesinde şanına yakışır bir şekilde ağırladı.¹¹⁷ İmâdüddîn Zengî, bu haberi alınca Dübeyş'i kendisine teslim etmesini rica etti.¹¹⁸ Karşılığında Bōri'nin, yanında esir tutulan oğlu Sevinç'i ve 50.000 dinar parayı vaat ediyordu.¹¹⁹ Dımaşk emirinin teklifi kabul etmesi ile de Dübeyş, Zengî'ye teslim edildi.¹²⁰ Aralarında düşmanlık ve Musul valiliği sürecinde rekabet bulunmasına rağmen, Dübeyş, öldürülmeyi beklerken Zengî'den iyi muamele görmüş, ondan bol miktarda mal ve para almıştı.¹²¹ Dübeyş, Zengî'ye küfrediyor ve onun aleyhinde konuşuyordu.¹²² Daha sonra Halife'nin elçileri gelerek Dübeyş'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Zengî de onu Halife'nin elçilerine¹²³ teslim ederek gönderdi. Dübeyş de, Musul kalesine hapsedildi.¹²⁴

526/1132 yılında Selçuklu ailesi bir kere daha karıştı. Sultan Mahmud'un 525/1131'de Hemedân'da ölümü üzerine¹²⁵ onun Irak ve güney İran'daki arazisi Büyük Selçuklu Sultanı Sencer tarafından Mahmud'un oğlu Davut yerine Kazvin hükümdarı Tuğrul'a verilmişti. Mahmud'un diğer iki kardeşi Fars hükümdarı Mesut ve Azerbaycan hükümdarı Sultaşah da onun mirası üzerinde hak iddia ediyorlardı. Yalnızlaşan Davut'un mücadeleden çekilmesi üzerine, Sencer'in desteklediği Tuğrul, Bağdat'ın da onayı ile güç kazandı.¹²⁶ Selçukşah daha sonra Bağdat'a gidip Halife'nin desteğini kazanırken, Mesut da¹²⁷ Zengî'den yardım istedi. Bunun üzerine Bağdat'a karşı bir sefer yapan Zengî, Tikrit yakınlarında Halife ve Selçukşah'ın orduları karşısında ağır bir mağlubiyet aldı.¹²⁸ Tikrit'in Kürt asıllı valisi Necmeddin Eyyûb, Zengî'yi Dicle'den sağ salim geçirerek onu mutlak olarak esir edilmekten veya öldürülmekten son anda kurtardı.¹²⁹ Selçuklular karşısında güç kazanarak onların egemenliğinden kurtulmaya çalışan Abbasî Halifesi Müsterşid, bu galibiyet ile cesaretlendi. Sencer dahi durumdan büyük bir endişe

¹¹⁵ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3: 5; İbn Haldun, *Tarih*, 5: 266.

¹¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 249.

¹¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihi*, 112; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 258; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3: 5.

¹¹⁸ Azîmî, *Tarih*, 68; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 306; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 12: 263; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 217-18; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zaman*, 20: 232.

¹¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihi*, 113; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1: 306; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, 1: 119; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17: 263'de Sevinç'den bahsedilmez; sadece 50.000 dinar söz konusu edilir.

¹²⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihi*, 113.

¹²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihi*, 112-13; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 258; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3: 5; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17: 263; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 218; Ömerî, *Mesâlik*, 256.

¹²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 258.

¹²³ Bu işi oldukça ciddiye alan Müsterşid elçi olarak kendi kâtibi Sadîdüddevle İbnü'l-Enbârî'yi göndermişti. Bk. İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihi*, 113.

¹²⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 218.

¹²⁵ Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, 1: 119.

¹²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 262-63; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, 1: 119.

¹²⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 219'da yardım isteyen Tuğrul olduğu ifade edilir.

¹²⁸ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3: 6.

¹²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 263; Nicolle, *İkinci Haçlı Seferi*, 10.

duymuştu. Bu kez Sencer'in emri ile Zengî, son kez Bağdat'a saldırdı. Yanında "ikiyüzlü bedevî şeyhi" Dübeyş¹³⁰ de vardı.¹³¹ Zengî, savaşın ilk başlarında galip durumda iken Dübeyş, Halife'nin de savaşa katılmasını fırsat bilerek kaçmayı başardı. Zengî'ye Musul'a çekilmekten başka bir seçenek kalmamıştı.¹³² Dübeyş de Mardin'e¹³³ veya Hille'ye gitmişti.¹³⁴

527/1133'de Sultan Mesut Bağdat'a gelmiş ve Halife tarafından kabul edilerek kendisine hil'at giydirilmiş, adına hutbe okutulmuştu.¹³⁵ Dübeyş ise her zamanki gibi boş durmamış Vasıt şehrinde çok sayıda asker toplamıştı. Sultan Mesut'un gönderdiği orduya yenilen ve adamları dağılan Dübeyş, çareyi tekrar Sultan Mesud ile barışarak onun saflarına katılmakta bulmuştu.¹³⁶

7. Dübeyş b. Sadaka'nın öldürülmesi

529/1135'de Sultan Mesud ile Halife Müstersid'in arası bozuldu. Halife, Sultan Mesud adına hutbe okunmasına son verdi. Aile içindeki konumunu güçlendiren Mesud, Bağdat'a yürümek için asker toplamaya başladı. Dübeyş b. Sadaka da onunla birlik olmuştu. Gelişmeleri endişeyle seyreden Müstersid, karşı hazırlıklara başlayarak o da etrafına asker toplamaya başladı. Büyük bir ordu ile Bağdat'tan çıkıp ilerlerken, Mesud da ona karşı Dübeyş komutasında öncü bir birlik sevk etmişti. İki grup arasındaki görüşmelerden netice alınamayınca 10 Ramazan 529/24 Haziran 1135'de savaş başladı ve Müstersid'in yenilgisi ile sonuçlandı.¹³⁷ Halife esir alınmış,¹³⁸ askerlerinden pek çoğu öldürülmüş, eşyaları da yağmalanmıştı. Halife'nin esir edilmesinin her tarafta tepki ile karşılanması üzerine Sultan Sencer devreye girdi ve yeğeni Mesud'a mektup yazarak Halife'yi serbest bırakmasını istedi.¹³⁹ Mesud bu isteğe uydu ve Halife'yi görkemli bir çadırda ağırılarak, kendisi de ona karşı son derece hürmet gösterdi. Halife'nin önünde yeri öptü; Halife de ona hil'at giydirdi. Savaşın sorumluluğu Dübeyş'e yıkılmış olacak ki elleri bağlı olarak huzura getirildi ve Halife'nin önüne atıldı. Dübeyş af dileyip yalvarmaya başlamıştı. Halife de Yusuf Suresi'nden bir ayet okuyarak,¹⁴⁰ onu bağışladığını söyledi. Dübeyş de Halife'nin elini öperek bu jسته karşılık verdi.¹⁴¹

Zilhicce/Eylül başlarında Sencer, yeni bir elçi heyeti göndererek Mesud'dan Halife'ye iyi davranarak onu Bağdat'a göndermesini istedi. Elçilik heyetinin içinde

¹³⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 159.

¹³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 265; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 219.

¹³² Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 159.

¹³³ Azîmî, *Tarih*, 69.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 265.

¹³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 266-67; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 220.

¹³⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 220.

¹³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 283-84.

¹³⁸ Azîmî, *Tarih*, 72.

¹³⁹ Yazıcı, *İslâm Devletleri*, 236.

¹⁴⁰ "Yusuf dedi ki: "Bugün size kınama yok. Allah sizi başışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir."
Yusuf, 12/ 92.

¹⁴¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 224.

Halife’ye eşlik edecek kimseler de vardı. Halife’yi Bağdat’a götürecektir grubun arasına on kişilik¹⁴² Batınî bir grup da sızmıştı. Halife, Merağa kapısında bu Batınîler tarafından katledildi.¹⁴³ Cinayet için önceden hazırlıklı olan Batınîler yakalanıp yakılmışlardır.¹⁴⁴ Batınîler, Halife’yi yirmi yerinden yaralayarak, burnunu ve kulaklarını kesmiş, çıplak bir şekilde ortada bırakmışlardır.¹⁴⁵

Bir halifenin öldürülmesi sıradan bir olay değildi ve bu fecâatın sorumlusu olarak Selçuklu yönetimi görülüyordu. Selçuklu ailesi bu algıyı değiştirmek için bir kurban seçmek zorunda idi. Bu kurban Dübeyb oldu ve yağmacı, muhteris; ama şair Dübeyb, 14 Zilhicce 529/25 Eylül 1135’de bir Batınî fedâî tarafından Hoy şehrinde öldürüldü.¹⁴⁶ Dübeyb’in Sultan Mesud tarafından gönderilen bir Ermeni köle tarafından öldürüldüğü de belirtilir.¹⁴⁷ İbn Kesir’e göre ise, Sultan onu huzuruna çağırarak, eli kolu bağlı vaziyette iken öldürmüştür.¹⁴⁸ Dübeyb’in Batınîler gibi düşündüğü rivayet edilir.¹⁴⁹ Halife Müsterşid’i, Batınîlere öldürtmekle suçlanan Mesud’un suçu Dübeyb b. Sadaka’nın üzerine attığı ve daha sonra onu da Müsterşid’in intikamını almak bahanesi ile bir Batınî fedâîye öldürttüğü de söylenir.¹⁵⁰ Biz de, aktarmaya çalıştığımız bu tarihî süreçten anladığımız kadarıyla, Dübeyb’in Halife Müsterşid cinayetinin sorumluluğunu üstünden atmaya çalışan Sultan Mesud tarafından öldürtüldüğünü düşünüyoruz. Abbasî Halifesi’nin öldürülmesi ile birlikte anılacak olmak, Sultan Mesud’u hayli sıkıntıya düşüreceği için suçu Dübeyb’in üzerine atarak, çoktandır kendisini uğraştıran bu şahsiyetten de kurtulmayı hedeflemiş ve bu arzusunda da başarılı olmuş gibi gözüküyor.

Ona karşı yapılan bir başka suçlama ise Zengî ile mektuplaştığı ve onun Sultan Mesud ile arasını açmaya çalıştığı için öldürüldüğüdür. Dübeyb’in öldürülmeden önce çadırında başını öne eğmiş, tefekkür eder halde olduğu söylenir. Halife’ye isyan etme sebebi olarak da korkması gösterilir.¹⁵¹ Durum ne olursa olsun kesin olarak anladığımız bir şey artık Dübeyb’in yeterince can sıkıldığı ve Selçuklu Sultanının ondan kurtulmak istemesidir. Halife Müsterşid’in katli meselesi bu süreci hızlandırmış, Sultan Mesud, hem Dübeyb’ten kurtulmuş, hem de

¹⁴² İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 283’de Batınîlerin sayısı yirmi dört olarak verilir.

¹⁴³ İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî fi’l-Âdâbi’s-Sultâniyye ve’d-Düveli’l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru Sadr, tr.), 292; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zaman*, 20: 279; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5: 201’de kısaca Hemedân’da öldürüldüğünden bahsedilir.

¹⁴⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 225.

¹⁴⁵ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam el-Muntazam fi Tarihi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, nşr.: F. Krenkov (Haydarâbâd: y.y., 1357-59/1938-40), 10: 48; İbn Haldun, *Tarih*, 3: 630’da 20 veya daha fazla Batınî’nin halifeyi katlettikleri ve uzuvlarını keserek, astıkları belirtilir; geniş bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklu Hilâfet Münâsebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid’in Katli Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XXXIX/9 (İstanbul: 2004), ss. 1-35.

¹⁴⁶ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 285; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü’z-Zâhira*, 5: 256’da kısaca öldürüldüğü belirtilir; Abdülkerim Özeydin, “Dübeyb b. Sadaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10: 14’de Merağa’da öldürüldüğü belirtilir.

¹⁴⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 9:285; Ebu’l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3: 10; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zaman*, 20: 275.

¹⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 225-26. Ayrıca bk. Ömerî, *Mesâlik*, 262.

¹⁴⁹ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zaman*, 20: 275.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2: 265.

¹⁵¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 225.

Müsterşid'in katlinden dolayı kendisine karşı olabilecek suçlamaların önüne geçmiştir. Oğlu Sadaka, babasının öldürülmesinden sonra Hille'de etrafına asker toplamasına rağmen 531/1136'da Sultan Mesud'a itaat arz ederek, onun emânına girmiştir.¹⁵² Dübeys öldürüldükten yaklaşık üç yıl sonra Sultan Mesud, Dübeys'in kızı Sufâ ile 532/1138 tarihinde evlenmiştir.¹⁵³

Dübeys, cömertliği ile maruf olduğu kadar şiire yatkınlığı ve edipliği ile de bilinirdi.¹⁵⁴ Devrin önemli şâirlerinden, makâmât yazarı ve dil âlimi Harîrî (ö. 516/1122)¹⁵⁵ ondan övgü ile söz etmektedir.¹⁵⁶ İbnu'l-Adîm, Buğyetü't-Taleb'de onun şiirlerinden iki beyte yer verir.¹⁵⁷

Sonuç

Haçlılar'ın Suriye, Filistin ve 538/1144'e kadar Urfa'da tutunmalarının en önemli nedeni Müslümanlar arasındaki rekabetler ve güç bölünmesidir. Bir tarafta sünnî Müslümanları temsil eden Abbasî Halifesi, diğer yanda Büyük Selçuklu Sultanları ve onların kollarını yöneten emîrlerin bulunduğu bir dönemde, Haçlıların Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta devletçikler kurmaları ve burada tutunmalarını başka türlü izah etmek mümkün görünmüyor.

Abbasî Halifelerinin Büveyhîler'in baskısından kurtulup da Selçuklu Sultanlarının desteği ile bağımsız olmaları problemleri çözmedi. Selçuklu Sultanları Halife'ye saygılı olmalarına rağmen, onları dinî bir kurum olarak görüp, yönetime yaklaştırmıyorlardı. Bu durumu ortadan kaldırıp yönetime ortak olmaya çalışan Halife Müsterşid, ordu kurup Selçuklu Sultanlarının tekeline kurtulmaya çalışıyordu. Selçuklular'ın da aile kavgaları ile uğraştığı bu dönemde, ilginç müttefikler ve mücadelelerine ortak edilecek kişiler aranıyordu. Bir bedevî şeyhi olan Benû Mezyed'in lideri Dübeys b. Sadaka'nın da kendisine ikbal arayışları içinde olduğu bu dönem, desiseci ve hırslı bir karakter olmasına rağmen onun varlığını elzem hale getiriyordu. Bir bedevî olduğu için yağma ve çapula yatkın Dübeys, aynı zamanda şair ve edip bir kimse, cömert bir şahsiyettir.

Dübeys, bu zorlu coğrafyada ve kırılğan zaman diliminde bazen Haçlılar, bazen bölge emîrleri; bazen de Halife ve Büyük Selçuklu Sultanları ile iş birliği içine girerek, kendisinin ve yağma ve çapula alışkın kabilesinin varlığını devam ettirmeye çalışıyordu. Onun mücadelesi ve bazen anlamlandırılmayan davranışları Irak ve Suriye'deki Haçlı varlığı yanında, bölgedeki Hille, Musul ve Halep üçgenindeki Selçuklu varlığının devamı hususunda da önemli bir konuma yükseliyordu.

¹⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 285; İbn Haldun, *Tarih*, 5: 72.

¹⁵³ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12: 229; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2: 265.

¹⁵⁴ Sibt İbnu'l-Acemî, *Künûzü'z-Zeheb*, 1: 196.

¹⁵⁵ Bk. Şerîşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîri*, nşr. M. Ebü'l-Fazl (Beyrut: y.y., 1413/1992); Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb*, nşr. Ahmed Ferîd Rifâî (Kahire: y.y., 1355-57/1936-38), 16: 2161-293.

¹⁵⁶ Harîrî, *Makâmât* (Beyrut: y.y., ty.), ss. 336-344.

¹⁵⁷ Abdülkerim Özaydın, "Dübeys b. Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10: 14.

Görevi ve sorumluluğu sona erince, çok sevdiği ve bağlı bulunduğu Hille toprakları ve çölden çok uzaklarda Merağa'da ittifak içinde bulunduğu Irak Selçuklu Sultanı Mesut tarafından öldürülmesi de onun hayatında iniş-çıkışlara uygun olarak noktalandı. Öldürülen Halife Müstersid'in kanı, kurban seçilen Dübeyb ile temizlenmeye çalışılmış, Selçuklular bölgede Haçlılar ve diğer unsurlarla bundan sonra da bir müddet daha varlıklarını devam ettirmeye devam etmişlerdir.

Kaynakça

- Abdülaziz Sâlim. *Târîhu'l-Mağrib fi'l-Asri'l-İslâmî*. İskenderiye: y.y., ty.
 Alptekin, Coşkun. "Aksungur el-Porsuki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 297. İstanbul: TDV Yayınları 1989.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. Trc. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
 Azîmî. *Azîmî Tarihi*. Trc. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
 Azimli, Mehmet. *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*. Çizgi Kitabevi. Konya 2010.
 Bosworth, C. E. "The Iranian World". *The Cambridge History of Iran*. Cambridge: 1986.
 Bosworth, C. E. *İslâm Devletleri Tarihi*. Trc. E. Merçilî- M. İpşirli. İstanbul: Ünal Matbaası, 1980.
 Brockelmann, C. *İslâm Milletleri ve Milletleri Tarihi*. Trc. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
 Cahen, Claude, "Barkyaruk", *Encyclopedia of Islam*, 1: 1053. Leiden: Brill Press, 1971.
 Cahen, Claude. *Haçlı seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Trc. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu, 1118-1146*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
 Ebû Şâme. *Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn*. Thk. İbrahim ez-Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebu'l-Fidâ. *el-Muhtasar fi Ahbari Beşer*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Misriyye, ty.
 ed-Deşrâvî, Ferhat. *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*. Trc. Hammâdi es-Sâlihî, Beyrut: y.y., 1994.
 el-Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*. Kahire: y.y., 1985.
 en-Nüveyrî, Şihâbüddin. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423.
 et-Tâlib, İmâdüddin Halil. "Irak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 90. İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Farhad Daftary. *İsmâîlîler, Tarihleri ve Öğretileri*. Trc. Ahmed Fethi. İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2017.
 Gögebakan, Gökknur. "Malatya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 469. Ankara: TDV Yayınevi 2003,
- Haçlı Tarihi*. Anonim. Trc. Ergin Ayan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
 Hagenmeyer, H. *Anonymi Gesta Francorum*. Heidelberg: Carl Winters Universiastes Buchhandlung, 1890.
 Halm, H. *The Empire of the Mahdi the Rise of the Fatimids*. Trc. M. Bonner. Leiden: Brill Press, 1994.
 Harîrî. *Makâmât*. Beyrut: y.y., ty.
 Hemdânî. *Sıfatü Cezîretü'l-Arab*. Nşr.: Muhammed b. Ali el-Ekvâ'. Riyâd: y.y., 1397/1977.
 Heyd, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Trc. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
 Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. Trc. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2015.
- Holt, P. M. *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*. Trc. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi*. Trc. Vedii İlmen. İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.
 İbn Haldun. *el-İber ve Divanu Mübtedei ve'l-Haber fi Tarihi Arab ve'l-Berber*. Thk. Halil Şahade. Beyrut: y.y., 1408/1988.
 İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâu Ebnâ'z-Zaman*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: y.y., 1900-1904.
 İbn Havkal. *X. Asır'da İslâm Coğrafyası*. Trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları 2014.
 İbn Hurdazbih. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden: Brill Press, 1889.
 İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Thk. Ahmed Abdülvahhab Fetih. Kahire: Dâru'l-Hadis 1413/1992.
 İbn Tağrıberdî. *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. Mısır: Dâru'l-Kütüb, tr.
 İbn Vâsil. *Müferrücü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*. Thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl ve diğerleri. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
 İbnu'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb fi Tarihi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996.
 İbnu'l-Cevzî. *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Nşr. F. Krenkov. Haydarâbâd: y.y., 1357-59/1938-40.

- İbnu'l-Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnu'l-Kalânîsî. *Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. Trc. Onur Özatağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- İbnu'l-Kelbî. *Cemheretü'n-Neseb*. Nşr. Nâci Hasan. Beyrut: y.y., 1407/1986.
- İbnü'l-Adîm. *Buğyettü't-Talep fi Tarihi Halep*. Thk. Süheyl Zekkar, Dâru'l-Fikr, yy.
- İbnü't-Tıktakâ. *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultânîyye ve'd-Düveli'l-İslâmîyye*. Beyrut: Dâru Sadr, tr.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu Kabâilî'l-Arab*. Beyrut: y.y., 1402/1982.
- Klausner, C. L. *The Seljuk Vezirate A Study of Civil Administration 1055-1194*. Massachusetts: y.y., 1973.
- Klöyem, M. Altan. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: y.y., 1984.
- Lane- Pool, Stanley. *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*. Londra: y.y., 1898.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. Trc. M. A. Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1977.
- Mukaddesî. *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*. Trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Nicholson, R. L. *Tacred*. Chicago: y.y., 1940.
- Nicolle, David. *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*. Trc. L. Ece Sakar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Nicolle, David. *İkinci Haçlı Seferi*, 1148. Trc. L. Ece Sakar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Ocak, Ahmet. *Selçuklular'ın Dinî Siyâseti*. İstanbul: y.y., 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. "Dânişmendliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 470. İstanbul: TDV Yayınları 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. "Dübeys b. Sadaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. "Mezyedîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 550. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Selçuklu Hilâfet Münâsebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müstarşid'in Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXIX/9, İstanbul: 2004, 1-35.
- Paine, Mike. *Haçlı Seferleri*, Trc. Cumhuriyet Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Reşîdüddîn Fazlullah. *Câmiu't-Tevârîh, Selçuklu Devleti*. Farsça'dan Trc. Erhan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Sarmış, İbrahim. "Haysa Beysa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17: 79.
- Sem'ânî. *el-Ensâb*. Nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: y.y., 1408/1988.
- Sevim, Ali. *Suriye Selçukluları*. Ankara: Dil ve Tarih Fakültesi Basımevi, 1983.
- Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: y.y., 1983.
- Sibt İbnu'l-Acemî. *Künûzü'z-Zehab fi Târîhi Haleb*. Halep: Dâru'l-Kalem, 1417.
- Sibt İbnu'l-Cevzî. *Mir'atu'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yan*. Thk. Muhammed Berekât vdğ. Dimaşk: y.y., 1434/2013.
- Şankitî, Muhammed b. el-Muhtar. *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Şii Sünnî İlişkileri*. Trc. İdris Çakmak. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Şeker, Mehmet. "Hil'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları 1998, 18: 24.
- Şerîşî. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. Nşr. M. Ebü'l-Fazl, Beyrut: y.y., 1413/1992;
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Trc. Hrant Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Usta, Aydın. *Müslüman-Haçlı Siyâsi İttifakları: Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: y.y., 2008.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. Trc. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia Universty Press, 1943.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. Thk. Abdülaziz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Üdebâ': İrşâdü'l-Erîb*. Nşr. Ahmed Ferîd Rifâî. Kahire: y.y., 1355-57/1936-38,
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.